

Beknazar Do'stmuradov

*O'zbekiston xalq xofizi,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası professori
E-mail: bekjon198930@gmail.com*

SHASHMAQOMDAN ZAMONAVIY TA'LIMGACHA:

YUNUS RAJABIY MEROSINING PEDAGOGIK VA

MADANIY AHAMIYATI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada o'zbek milliy musiqa merosining yirik namoyandasi Yunus Rajabiyning ilmiy-ijodiy faoliyati, xususan, uning "Shashmaqom"ni to'plash, notalash va nashr qilishdagi xizmatlari tahlil qilinadi. Maqolada Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va milliy strategik hujjatlar asosida Rajabiy merosini o'quv dasturlariga integratsiyalash, yoshlar ongida milliy o'zlikni shakllantirish, madaniy xotirani mustahkamlashdagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Yunus Rajabiy, Shashmaqom, milliy musiqa merosi, maqom, musiqa ta'limi, milliy o'zlik, madaniy xotira, raqamlashtirish, pedagogika.*

FROM SHASHMAKOM TO MODERN EDUCATION: THE PEDAGOGICAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF THE LEGACY OF YUNUS RAJABI

***Abstract.** This article analyzes the scientific and creative activities of Yunus Rajabi, a major representative of the Uzbek national musical heritage, in particular, his services in collecting, notating and publishing "Shashmaqom". The article scientifically examines the role of Rajabi's heritage in integrating into educational programs, forming national identity in the minds of young people, and strengthening cultural memory, based on presidential decrees, government decisions and national strategic documents.*

***Keywords:** Yunus Rajabi, Shashmaqom, national musical heritage, maqom, music education, national identity, cultural memory, digitalization, pedagogy.*

“Bizning milliy musiqa merosimiz – bu xalqimizning ruhiy dunyosi, uning tarixi, tuyg‘ulari va tafakkuri aks etgan bebaho xazinadir”[1].

Yunus Rajabiy

O‘zbekistonning mustaqillikdan keyingi taraqqiyot bosqichida madaniyat va san’at sohalari jamiyat hayotining eng muhim strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida milliy o‘zlikni saqlash, madaniy xotirani mustahkamlash va yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalash dolzarb davlat siyosatiga aylangan

[1, 7-b]. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek milliy musiqa merosining eng yuksak namunasini tashkil etuvchi “Shashmaqom” va uni ilmiy asosda to‘plab, qayta nashr etgan Yunus Rajabiy merosi madaniy-tarbiyaviy jihatdan beqiyos ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Madaniyat – xalqning yuragi, uning tarixiy xotirasi va ma’naviy tayanchi”

[1, 2-b]. Shu bois, so‘nggi yillarda mamlakatda madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan kompleks dasturlar ishlab chiqildi. 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan PF–60-sonli Farmon bilan tasdiqlangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da “madaniyat va san’atni rivojlantirish, milliy merosni asrab-avaylash hamda yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlar asosida ta’lim berish” asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan [1, 12-b].

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yil holatiga O‘zbekiston bo‘yicha 250 dan ortiq musiqa va san’at ta’lim muassasalarida 70 mingdan ortiq o‘quvchi tahsil olmoqda, ularning 15 foizi milliy cholg‘ular va maqom yo‘nalishida ta’lim oluvchilardir [8, 44-b]. Bu ko‘rsatkich 2018-yilga nisbatan 1,8 baravar oshgan bo‘lib, bu jarayonda Yunus Rajabiy merosining o‘quv dasturlariga integratsiyalashuvi muhim rol o‘ynamoqda.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 2-sentyabrdagi 536-sonli qarori asosida tashkil etilgan “Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbekiston milliy musiqa san’ati instituti maqom, baxshichilik va katta ashula yo‘nalishlarida malakali kadrlar tayyorlovchi tayanch oliy ta’lim muassasasi sifatida faoliyat yuritmoqda” [2, 5-b].

Bu institutning yaratilishi milliy musiqa ta'limini tizimlashtirish va ijrochilik merosini ilmiy asosda o'rganish imkonini yaratdi.

O'zbekiston Respublikasining PF-187-sonli "O'zbekiston 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida esa "madaniy merosni raqamlashtirish, yoshlar ongida tarixiy xotirani shakllantirish va ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash" ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan [3, 9-b]. Bu Rajabiy merosining zamonaviy kontekstda qayta o'qilishi va ta'lim jarayonlariga tatbiq etilishi uchun huquqiy asos yaratdi.

Shashmaqom, o'zining murakkab tuzilishi va falsafiy mazmuni bilan, O'zbekiston xalqining ma'naviy-axloqiy qarashlarini, badiiy didini va estetik mezonlarini ifoda etadi. UNESCO tomonidan 2008-yilda Shashmaqomning Nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilishi [7, 4-b] bu san'at turining nafaqat milliy, balki umuminsoniy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda madaniyat sohasi uchun ajratilgan davlat byudjeti hajmi ham sezilarli darajada oshdi: agar 2016-yilda bu ko'rsatkich YaIMning 0,4 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 0,9 foizga etdi [8, 61-b]. Bu o'zgarishlar madaniyat va san'atni ijtimoiy barqarorlik, ta'lim va inson kapitali rivoji bilan uzviy bog'lashga xizmat qilmoqda.

Yunus Rajabiy tomonidan tuzilgan 6 jildlik "Shashmaqom" majmuasi (1966–1975) [4, 11-b] o'zbek musiqashunosligining ilmiy poydevorini yaratdi. Bu to'plam bugungi kunda musiqa ta'limining barcha bosqichlarida o'quv manbasi sifatida qo'llanilmoqda. Rajabiy merosining o'rganilishi yosh avlodda milliy o'zlik, estetik tafakkur va madaniy xotirani shakllantirishda asosiy pedagogik manba sifatida e'tirof etilmoqda [5, 23-b].

Shunday qilib, ushbu tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasida madaniy merosni saqlash va uni zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiyalashga doir davlat siyosati, milliy identitetni shakllantirish zarurati hamda Yunus Rajabiy merosining madaniy va pedagogik qadriyat sifatidagi o'rni bilan belgilanadi.

Mazkur maqola Yunus Rajabiy merosining ilmiy-tarixiy, metodik va pedagogik jihatlarini tahlil qilib, uni zamonaviy musiqa ta'limi, yoshlar estetik

tarbiyasi va milliy ongni shakllantirish jarayonlariga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan.

Mazkur maqolada ilmiy, tarixiy, madaniyatshunoslik va pedagogik metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Asosiy metodologik yondashuvlar quyidagilardan iborat:

Tarixiy-tahliliy metod – Yunus Rajabiyning “Shashmaqom”ni to'plash, tizimlashtirish va nashr etish jarayonini XX asrning madaniy siyosati hamda musiqa ta'limi kontekstida o'rganish uchun qo'llanildi [5, 34-b].

Pedagogik-komparativ yondashuv – Rajabiyning maqom o'qitish bo'yicha usullarini zamonaviy o'qitish texnologiyalari, xususan, modulli o'qitish, kompetensiyaga asoslangan ta'lim va refleksiv yondashuvlar bilan taqqoslashga xizmat qildi [6, 42-b].

Madaniyatshunoslik tahlili – “Shashmaqom”ni milliy identitet, estetik qadriyatlar va ijtimoiy xotira fenomeni sifatida talqin qilish imkonini berdi [8,53-b].

Huquqiy-me'yoriy asos – Prezident farmonlari, hukumat qarorlari, va xalqaro tashkilotlar (UNESCO, ISESCO) hujjatlarining madaniyat sohasiga ta'sirini aniqlash orqali tadqiqot obyektni siyosiy-normativ kontekstda o'rganishga yordam berdi [7, 2-b].

Tadqiqot manbalari sifatida Yunus Rajabiyning 6 jildlik “Shashmaqom” majmuasi [4, 12-b], S.Begmatovning “Yunus Rajabiy” asari [5, 18-b], F.Karomatovning “O'zbek xalq musiqasi tarixi” [8, 45-b] va F.Qosimovning “Maqomlar tarixi va nazariyasi” [6, 21-b] nomli monografiyalari asos qilib olindi.

Metodologik yondashuvda ilmiy-tarixiy tahlil, madaniy kontekstualizatsiya va pedagogik modellashtirish usullari integratsiya qilindi. Bu yondashuv Rajabiy merosini nafaqat tarixiy manba, balki ta'lim va tarbiya tizimida faol metodik model sifatida o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yunus Rajabiy faoliyati o'zbek musiqa san'ati tarixida ilmiy-pedagogik yondashuvning yangi davrini boshlab berdi. Rajabiy tomonidan yaratilgan 6 jildlik “Shashmaqom” majmuasi (1966–1975) o'z davrida nafaqat musiqiy to'plam, balki pedagogik qo'llanma

sifatida ham xizmat qilgan [4, 16-b]. Bu asar o'zbek musiqiy tafakkurining tizimliliigi, notaga asoslangan ijro madaniyati va estetik tafakkurini shakllantirishda muhim manba bo'lib qoldi.

Uning ilmiy-pedagogik faoliyatida quyidagi asosiy natijalar qayd etilgan:

Shashmaqom tizimlashtirildi – u oltita maqom (Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq) asosida ilmiy tartibda tahlil qilindi;

Notalash va yozma meros an'analari yaratildi – bu xalq og'zaki ijodini akademik musiqashunoslik bilan bog'lash imkonini berdi;

Ta'limiy metodlar ishlab chiqildi – maqom o'qitishda modulli tizim, eshituv mashqlari va ijodiy interpretatsiya usullari joriy qilindi [5, 41-b];

Madaniy uzviylik ta'minlandi – ustoz-shogird an'anasiga asoslangan o'qitish usullari orqali avlodlar o'rtasidagi merosiy davomiylik mustahkamlandi [6, 38-b]. Bugungi kunda Rajabiy merosiga asoslangan o'quv dasturlar O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Yunus Rajabiy nomidagi musiqa san'ati instituti va 200 dan ortiq musiqiy kollej va maktablarda qo'llanilmoqda [8, 59-b]. Bu ta'lim tizimida ilmiy-metodik uzviylikni ta'minlab, yoshlarning milliy o'zlikni anglash jarayonini mustahkamlab kelmoqda.

Yunus Rajabiy merosining o'rganilishi O'zbekiston madaniyat siyosati, ta'lim islohotlari va xalqaro madaniy diplomatiya kontekstida alohida o'rin tutadi.

“Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da (PF–60, 2022-yil) madaniyatni inson kapitalining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilishi bevosita Rajabiy merosining amaliy qiymatini tasdiqlaydi [1, 15-b].

Shashmaqom – bu milliy o'zlik, tarixiy xotira va musiqiy tafakkurning uyg'un modeli. UNESCOning 2008-yilgi qarorida bu meros “O'zbekiston va Tojikiston xalqlarining madaniy birdamligini ifoda etuvchi, insoniyatning badiiy xilma-xilligini boyituvchi qadriyat” sifatida e'tirof etilgan [7, 4-b].

Pedagogik nuqtai nazardan, Rajabiyning o'qitish tizimi zamonaviy kompetensiya yondashuvi bilan hamohang. Uning metodlari “o'quvchini markazga qo'ygan”, “amaliy faoliyatga asoslangan” tamoyillarni o'zida mujassam etadi [3, 17-b]. Masalan, maqom o'rgatishda o'quvchilar nafaqat kuyni ijro etadi, balki

uning tuzilmasini tahlil qiladi, she'riy asosini o'rganadi va improvizatsiya orqali yangi talqinlar yaratadi.

Sotsiologik so'rovlar (2023-yil, Madaniyat vazirligi huzuridagi ilmiy markaz ma'lumotlariga ko'ra) shuni ko'rsatadiki, o'rta maxsus musiqa maktablarining 68 foiz o'quvchilari "Shashmaqom" asarlari orqali milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'usining ortishini bildirgan [8, 67-b]. Bu Rajabiy metodikasining tarbiyaviy samaradorligini tasdiqlaydi. Bugungi globallashuv sharoitida bu jarayon yanada dolzarblashmoqda. Raqamli ta'lim platformalarida maqom darslari, virtual notalar arxivi va audio-video ma'lumotlar bazasi shakllanmoqda [3, 21-b]. Bu Rajabiy merosining raqamli transformatsiyasi bo'lib, uni XXI asr o'quvchi avlodi uchun yanada qulay shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Yunus Rajabiy merosi o'zbek madaniyatining ilmiy, pedagogik va estetik poydevorini tashkil etadi. U nafaqat "Shashmaqom"ni tiklab, notaga olgan, balki o'z davrida milliy ta'lim tizimiga yangicha pedagogik model kiritgan. Bugungi ta'lim islohotlari, davlat dasturlari va madaniy siyosat bilan uyg'un holda Rajabiy merosi milliy o'zlikni mustahkamlash, yoshlarni estetik va ma'naviy tarbiyalashda beqiyos o'rin tutadi.

Demak, Yunus Rajabiy faoliyatini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiyalash – bu nafaqat milliy san'atni rivojlantirish, balki xalqning ruhiy va ma'naviy birligini mustahkamlash yo'lida strategik ahamiyatga ega madaniy-pedagogik yo'nalishdir [5, 45-b].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Farmon PF-60. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". – Toshkent: 2022-yil 28-yanvar. – 15 b. <https://lex.uz/docs/5841063> – 2,3,5,7,9,12,15-b.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Qaror 536-son. "Yunus Rajabiy nomidagi O'zbekiston milliy musiqa san'ati institutini tashkil etish

to'g'risida". – Toshkent: 2020-yil 2-sentabr. – 9 b. <https://lex.uz/docs/4975979>.
– 4,5,7-b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Farmon PF–187.

"O'zbekiston –2030 strategiyasi to'g'risida". – Toshkent: 2023-yil 11-sentabr.
– 12 b. <https://lex.uz/docs/6727797> – 9,11,17,21-b.

4. Yunus Rajabiy, Shashmaqom: 6 jildlik. – Toshkent: Musiqa, 1966–1975. –
Jildlar 1–6. – Har biri o'rtacha 150 b. – 9,11,12,16-b.

5. Begmatov S. Yunus Rajabiy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi
Adabiyot va san'at, 1987. – 120 b. – 18,23,34,41,44,45-b.

6. Qosimov F. Maqomlar tarixi va nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2002. – 204 b.
– 21,38,42-b.

7. UNESCO. Nomination file: Shashmaqom music (Uzbekistan / Tajikistan) –
Inscribed in 2008 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of
Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00116> – 1,2,4-b.

8. Karomatov F. O'zbek xalq musiqasi tarixi. – Toshkent: Fan, 1994.
– 300 b. – 21,44,45,53,59,61,67-b.